

УДК 911.3(477.54):811.161.2'373.21

Машкіна В.В.
старший викладач кафедри фізичної географії та картографії
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна
Рубашенко Є.В.
магістрант кафедри фізичної географії та картографії
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

ТЕРИТОРІАЛЬНО-ЧАСОВІ ЗМІНИ УРБАНОНІМІЧНОГО ПРОСТОРУ МІСТА ХАРКОВА

Стаття присвячена аналізу просторово-часових змін урбанонімічного простору міста Харкова за тривалий період. Проведено топонімічний аналіз перейменувань у м. Харкові, здійснено розподіл за класифікацією топонімів. Також визначено тематичний зміст для укладання урбанонімічних карт м. Харкова.

Ключові слова: перейменування топонімів, урбанонім, урбанонімічний простір, урбанонімічна карта.

Статья посвящена анализу пространственно-временных изменений урбанонимического пространства города Харькова за длительный период. Проведен топонимический анализ переименований в г. Харькове, осуществлено их распределение по классификации топонимов. Также определено тематическое содержание для составления урбанонимических карт г. Харькова.

Ключевые слова: переименование топонимов, урбаноним, урбанонимическое пространство, урбанонимическая карта.

Mashkina V.V., Rubashenko E.V. Territorial and temporal changes of Kharkov city urbanonimic space

The article analyzes spatial and temporal changes of Kharkiv city urbanonimic space over a long period of time. The toponymic analysis of the information about renamings in Kharkiv as well as their distribution by toponym classification is presented. The thematic content for creating urbanonimic maps of Kharkiv city has been defined.

Key words: renaming toponym, urbanonim, urbanonimic space, urbanonimic map.

Постановка проблеми. У сучасних умовах діяльність людини тісно пов'язана з розширенням міського ландшафту та зі змінами внутрішньоміського простору. Ураховуючи сучасні зміни топонімів у містах та особливості урбанонімів як мовних одиниць, які мають властивість до збереження мовних та культурних традицій, дослідження урбанонімічного простору міста має значний потенціал.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останнім часом у нашій країні здійснюється активне перейменування об'єктів топоніміки, каталізатором якого став Закон України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки». Саме питання зміни топоніміки

пострадянського Харкова в умовах декомунізації активно досліджують Хорошкований О.В. та Тахтаулова М.Ю. [6, 7], здійснюючи детальний аналіз архівних відомостей. Зеленська Л.І. [2] займається питанням топонімічного аналізу міста з метою розробки серії урбанонімічних карт.

Постановка завдання. На основі викладеного можна сформулювати мету дослідження: проаналізувати територіально-часові зміни урбанонімічного простору міста Харкова та виявити їхні тенденції.

Виклад основного матеріалу дослідження. Географічні назви характеризують не лише сучасні особливості природи, господарства, населення території, але й ті, котрі існували в минулому. Ця властивість дозволяє

наочно прослідкувати зміну природних умов у результаті господарської діяльності людини, динаміку економічного розвитку території, історію її заселення й формування мережі поселень. Дослідження просторового розташування та відмінностей структури топонімів різних територіальних топонімічних угруповань дає можливість виявити взаємозв'язки між ними та іншими складовими суспільно-географічних комплексів: етнонаціональною структурою населення, історико-етнографічними ознаками територій, провідними типами господарювання, культурними та релігійними відносинами, політичним устроєм [3].

Урбанонімічний простір є невід'ємною частиною топонімічного простору, він слугує інформаційною базою міської ономастики. Виходячи з семантики топоніма, в урбанонімічному просторі міста найбільша кількість назв має антропонімічне походження. На другому місці – географічне походження, яке має чітку територіальну приналежність та є стабільним. Назви міських об'єктів містять у собі комплексну інформацію про місцевість, що свідчить про організованість топонімічної урбанонімічної системи.

У другій половині ХХ ст. сформувалася сучасна оптимальна система топографічних назв регіонів України. Сучасна система українських топонімічних назв, сформована на лексичній базі й топонімічних моделях минулих епох, продуктивно розвивається з урахуванням національних, інтеграційних та глобалізаційних факторів.

Розглядаючи топонімічні назви урбанонімічного простору м. Харкова, можемо виокремити такі типи урбанонімів: ойконімічні, сакральні, соціально-економічні, природно-географічні, антропонімічні, символічно-ідеологічні, історичні та ін. До природно-географічних належать ороніми, гідроніми, фітотопоніми, зоотопоніми та ін. У складі антропонімічних топонімів окремо розглядаємо назви на честь діячів культури, науки та промисловості, спортсменів, військових та суспільно-політичних діячів. Орієнтуючись на актуальну картину перейменувань у м. Харкові, можна відзначити, що зміна назв відбувається досить активно, але незважаючи на складення реєстру урбанонімів та розробку положення

про міську топонімічну політику, є назви, які неможливо ідентифікувати за семантичною ознакою через брак офіційної інформації, тому вони належать до категорії «Інші назви».

Територіально-просторові зміни урбанонімічного простору м. Харкова до проголошення незалежності можна розділити на такі групи:

1) назви, які відобразили імена діячів іноземного комуністичного руху (Карл Лібкнехт, Роза Люксембург, Карл Маркс, Фрідріх Енгельс та ін.);

2) назви, які відобразили імена державних діячів загальносоюзного рівня (К. Ворошилов, А. Жданов, С. Кіров, В. Куйбишев, С. Орджонікідзе, С. Косіор, В. Молотов та ін.);

3) назви, які відобразили імена діячів УРСР (М. Тевелев, Ф. Сергеева та ін.);

4) назви, які відобразили імена діячів часів Великої Вітчизняної війни (П. Свиначенко, О. Катаєв, В. Коновалов, О. Зубарев та ін.);

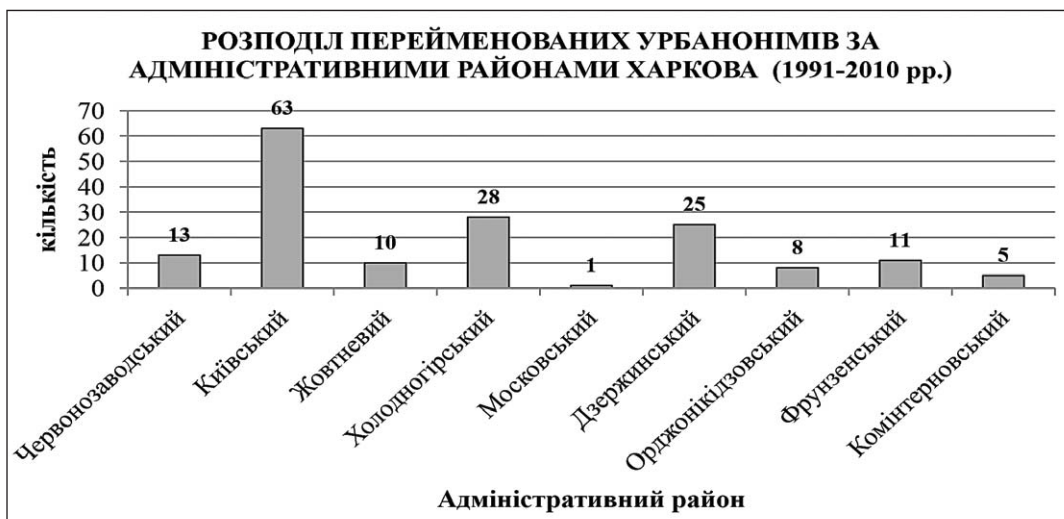
5) назви, які відобразили знакові події (проспект Гагаріна, вулиця 12-го Квітня та ін.);

6) назви, які відобразили історичні події СРСР (Жовтневої Революції, Першого травня, П'ятидесятиріччя ВЛКСМ та ін.);

7) назви республік, міст та народів СРСР (вулиці Хабаровська, Вітебська, Костромська, Тираспольська та ін.) [7].

Було зібрано відомості про перейменування об'єктів міської мережі в м. Харкові з 1991 до 2016 рр., на основі яких проведено типовий аналіз топонімічних назв, а також зроблено територіальну прив'язку до адміністративних районів міста. Складено базу даних для подальшого картографування назв за визначений період.

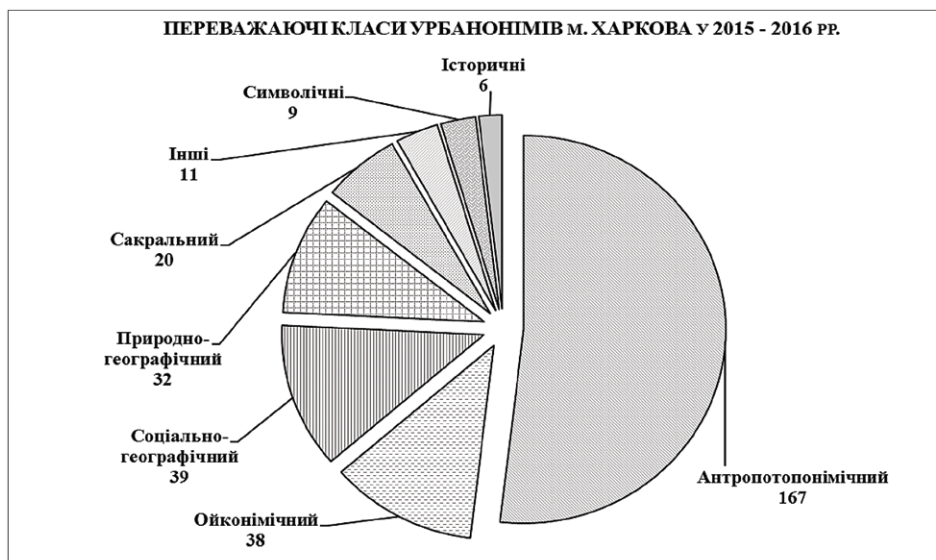
Аналізуючи історичні періоди зміни назв різних об'єктів у м. Харкові, можна зробити висновок, що топонімічна політика влади була невід'ємною складовою загальної ідеологічної політики держави. Коливання партійної лінії знаходили своє відображення в трансформації урбанонімічного простору міста. Виділені групи назв засвідчили, що зміни в топоніміці відбувалися до прийняття Україною незалежності під тиском ідеологічного компонента. Основним джерелом номінації внутрішньоміських лінійних об'єктів стали антропоніми, що увічнювали імена діячів міжнародного комуністичного руху; державних діячів різ-

Рис. 1. Розподіл перейменованих урбанонімів за адміністративними районами м. Харкова (1991–2010 рр.)

Рис. 2. Розподіл перейменованих урбанонімів за адміністративними районами м. Харкова (2015–2016 рр.)

Рис. 3. Переважаючі класи урбанонімів м. Харкова у 2015–2016 рр.

них рівнів; полководців та Героїв Радянського Союзу; вчених та діячів мистецтва й культури. До групи символічних топонімів віднесено назви, пов'язані з радянськими річницями та святами, «червоні» топоніми, професійно-виробничі назви. Нині здійснюється активне викорінення символічно-ідеологічних топонімів, які були широко розповсюджені в м. Харкові до прийняття Закону про декомунізацію.

Український етап перейменувань можна поділити на два етапи: пасивний, під час якого відбувалися кількісно незначні перейменування та впорядкування назв міста, та активний етап, каталізатором якого став Закон України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» [1]. Масові перейменування в Харкові відбулися в два етапи: 20.11.2015 р. (заслали змін понад 170 об'єктів топонімичної мережі) та 02.02.2016 р. (перейменовано 48 вулиць та 5 районів Харкова) [4, 5].

Для дослідження було отримано відомості в Харківській міській державній адміністрації й проведено аналіз перейменувань у Харкові за період із 1991 до 2010 рр. Здійснені перейменування засвідчують впливи тогочасних тенденцій жаги до свободи та звільнення від тягаря радянського минулого. До культурного простору міста поверталася регіональна символіка, маркери героїзації місцевих діячів, які були практично забуті. За адміністративними районами ця ситуація в кількісному співвідношенні відображена на рис. 1.

Серед типів урбанонімів у назвах переважають антропонімичні та природно-географічні, найменша кількість – сакральних та символічно-ідеологічних, що засвідчує процес декомунізації в місті. За адміністративними районами найбільша кількість перейменувань – у Київському районі, а також значна кількість перейменованих урбанонімів у Холодногірському та Дзержинському районах. Перспективним є повернення частини історичних назв задля збереження самобутності харківського міського простору.

Аналізуючи активні перейменування за 2015–2016 рр., визначено, що загалом було перейменовано 232 урбаноніми міста Харкова. Процес зміни урбанонімного простору міста є

доволі інтенсивним, це пов'язано з відповідними процесами в цілому в країні.

У 2015–2016 р. відбулося перейменування міських об'єктів у Харкові, що проходило в три етапи, як і було зазначено в Законі [1]. Розробку проектів поклали на Міську комісію топоніміки та охорони культурного середовища. Була створена окрема група з декомунізації при міськвиконкомі, а також свої пропозиції вносила Харківська топонімична група.

Найбільше перейменувань в Основ'янському районі – 39, Київському – 37, Новобаварському – 36. Найменше перейменувань зареєстровано в Слобідському районі (8) та в Немишлянському (12) районах м. Харкова (рис. 2).

У нових урбанонімах (рис. 3) переважають антропонімичні назви (167), майже однакова кількість ойконімичних (38) та соціально-географічних (39), найменше – символічних (9) та історичних (6) урбанонімів.

Ураховуючи отримані дані, існує необхідність укласти урбанонімичні карти м. Харкова на основі аналізу топонімичної інформації за трьома періодами. Урбанонімичні карти є конгломератом інформації про природні, соціальні, історичні події, які відбувалися не тільки на території міста, але й далеко за його межами. Завдяки урбанонімам реалізується принцип темпоральності, який можна втілити в карті [2].

Для репрезентації процесу перейменування в м. Харкові в різні історичні періоди необхідно укласти три карти загальної інвентаризаційної спрямованості всіх урбанонімів за кожний історичний період. Карти також будуть супроводжуватися статистичним матеріалом (переліком топонімів за кожним адміністративним районом міста). Окремо планується укладання тематичних урбанонімичних карт антропонімичного класу (урбаноніми, пов'язані з науковцями, професіями та ін.), природних особливостей території (гідроніми, омоніми та ін.) та карт ойконімів. Таким чином, урбанонімичні карти зможуть відобразити інформацію про зміну назв та нададуть об'єктивну урбанонімичну характеристику міста Харкова.

Висновки з проведеного дослідження. У процесі оновлення урбанонімного простору міста Харкова спостерігаються такі тенденції:

під час перших етапів декомунізації більша частина перейменованих вулиць отримала нейтральні фізико-географічні або соціально-економічні назви, значну частку становлять антропоніми, здебільшого утворені від імен місцевих відомих людей: діячів науки, мистецтва, виробництва. У сучасних перейменуваннях з'являються топоніми нової форми, прямо чи опосередковано пов'язані з подіями осені-весни 2013–2014 рр.: майдан Героїв Небесної Сотні та вулиця генерала Момота.

Під час останнього етапу декомунізації значного поширення набули назви, пов'язані з історією (козацькі назви, назви на честь діячів часів УНР), і топоніми, пов'язані з Євромайданом та АТО (9), також з'являються вулиці Свободи та Незалежності. Тобто можна констатувати, що в урбанонімному просторі міста Харкова збільшується частина козацьких топонімів, топонімів часів УНР, а також формується нова група назв, пов'язаних з Євромайданом та проведенням АТО.

Однак слід зауважити, що з появою нової групи топонімів майже повністю зникає інша, що пов'язує Харків із радянським минулим, коли це місто було столицею, третім містом у СРСР за кількістю ВНЗ та за промисловим виробництвом. Відбулася підміна понять: площа Міліціонерів – площа Національної гвардії, вулиця Колгоспна – вулиця Фермерська, Колгоспний в'їзд – Сільській в'їзд, Червоношкільна набережна – Гімназична набережна. Найбільш спірним перейменуванням була зміна назви проспекту маршала Жукова на проспект Петра Григоренка: обидва були радянськими військовими, один виграв війну, а інший – учасник дисидентського руху, змушений емігрувати до США. Найбільш яскравим прикладом підміни понять під час декомунізації в Харкові є невелика вулиця, яка спочатку мала назву Червоних Латиських Стрільців, потім стала Латиських Стрільців, а наразі –

Січових Стрільців. Потрібно враховувати, що урбаноніми – це маркери історії, тому до їхньої зміни потрібно ставитися дуже виважено.

Подальше дослідження проблеми полягає в укладанні урбанонімичних карт, які можуть бути корисні для дотичних наукових галузей, оскільки урбаноніми містять цікаву фізико-географічну, історичну, суспільно-політичну, мовну та аналітичну інформацію, особливо якщо розглядати їх у часовому розрізі.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки : Закон України // Відомості Верховної Ради – 2015. – № 26. – С. 219.
2. Зеленська Л.І. Топонімичний ландшафт міста Дніпра: картографічний екскурс / Л.І. Зеленська // Часопис картографії: Збірник наукових праць. – К. : КНУ ім. Тараса Шевченка, 2016. – Вип. 15. Частина 1. – С. 5–13.
3. Машкіна В.В. Використання топонімичних знань у практичній складовій спецкурсу «Картографічний метод дослідження»/В.В. Машкіна, Є.В. Рубашенко // Проблеми безперервної географічної освіти і картографії: Збірник наукових праць. – Вип. 24. – Х. : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2016. – С.74–77.
4. Про перейменування майдану : Рішення Харківської міської ради Харківської області від 16.11.2011 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу : <https://doc.citynet.kharkov.ua/ru/profile/document/view/id/573665>.
5. Про перейменування об'єктів топоніміки м. Харкова : Розпорядження Харківської обласної державної адміністрації № 181 від 17.05.2016 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://kharkivoda.gov.ua/dokumenty/rozporyadzhen/nya/2578/2660/80788>.
6. Тахтаулова М.Ю. Топоніміка пострадянського Харкова: на шляху до декомунізації / М.Ю. Тахтаулова // Science and Education a New Dimension. Humanities and Social Sciences, III(11), Is.: 67, 2015 – Р. 36–39.
7. Тахтаулова М.Ю. Топонімична мапа радянського міста (на прикладі Харкова 1919–1991 рр.) / М.Ю. Тахтаулова // Вісник Черкаського університету. Серія «Історичні науки», 2014 – № 29(322). – С. 52–56.